

Østlig og vestlig Ulighed indenfor det jydsk Samfund.

Nogle Undersøgelser over Jyllands Historie i
den ældre Middelalder.

Af Johannes Steenstrup.

I Jylland maa der i det Tidsrum af Danmarks Historie, der gaar fra Harald Blaatands Regering indtil Valdemar Sejrs og hans Sønners Tid, være foregaaet en Forskydning indenfor Samfundet, næsten som en Flytning af Halvøens Tyngdepunkt. I alt Fald havde der udviklet sig en Forskellighed, der ikke tidligere var tilstede. I det samme Tidsrum begynder et Jarledømme eller et Hertugdømme over Slesvig at danne sig, om end med en stadig afbrudt Bestaaen, først i sidste Øjeblik kom det til at være en særlig Statsdel. Her skal dog ikke tales om en saadan Grænselinie tværs over Halvøen fra Vest til Øst, derimod om en Udvikling af en vis Modsætning mellem det vestlige og østlige Jylland; den maatte have en Skellinie, der gik i Nord og Syd, paa en vis Maade i Lighed med den saakaldte jydsk Højderyg.

Jeg kan ikke indse andet, end at en saadan Ulighed maa have gjort sig gældende, men paa den anden Side kan jeg ikke pege paa store ydre Kendsgerninger i Jydernes eller i det hele danske Folks Historie, der har været en Følge deraf, saaledes at de til Eks. maatte ses som Baggrund for politiske Begivenheder og Parti-

dannelser. Men utvivlsomt har de Forhold, som her søges belyste, virket med til at sætte et eget Præg paa Vestjydernes Livssyn og Levefærd.

Hvad jeg har for Øje er for det første den Forandring, der foregik i Jyllands geografiske Tilstand derved, at Limfjorden lukkedes mod Vest.

Gennem alle Tider har det været Tilfældet, at Limfjorden afvekslende har haft en aaben Port mod Vesterhavet, eller at denne har været lukket til. Vi véd, at paa Knud den Stores Tid Flaader sejlede fra Landene hinsides Vestersøen til Indløbet i Nærheden af Agger¹⁾ og ind i Fjorden, og ligeledes véd vi, at det paa Knud den Helliges Tid var til Limfjordens vestligste Del, at den danske Flaade og den norske Hjælpestyrke samledes for at ville drage paa Togt mod England. Da paa Svend Estridsøns Tid Bispesædet blev dannede, lagde Kongen Bispesædet for de to Landskaber Nord for Limfjorden i Vestervig. Efter kanonisk Ret skulde Bispesæder findes i Byer, som jo gerne vilde være centrale Midtpunkter, og vel var Vestervig ikke en Stad, men her var dog en Havneplads med let Tilgang fra Øst og Vest, en umiddelbar Genbo over Vesterhav til Ærkesædet i Bremen, til Landene ved Rhinmundingen og til England.

Et enkelt Forhold synes ogsaa at pege paa, at den vestlige Del af Limfjorden paa hin Tid frembød et livligt Handelsrøre og var et af Købmænd og Skipperes stærkt besøgt Farvand. Under Knud den Stores og Hardeknuds Regering var der et Møntsted i Ørbæk, i Nærheden af det sent i Middelalderen opstaaede Løgstør. Den Møntprægning, som her øvedes, maa be-

¹⁾ Om Aggertangen og Mundingen mod Vest se Gustav Storm i Norsk Hist. Tidsskrift IV. 113 ff. Joh. Steenstrup i Jydske Samlinger 3 R. IV. 464 ff. Knud Jessen i Det danske Folks Historie I. 39 ff.

tragtes som et Led af den fra Viborg udgaaede og stemmede i det Hele overens med denne.¹⁾ Regeringen har altsaa fundet det tjenligt at have et Mønsted ved Limfjordens Midte, dér hvor den snævrere østlige Halvdel af Fjorden ender, og den vestlige Del med sine store Bredninger begynder.

Hvor langt tilbage i Tiden før Knud den Store vi tør tænke os den samme geografiske Tilstand, véd vi ikke, men der er Forhold tilstede, som kunde tale for, at Jyllands Vestkyst havde i forudgaaende Tider paa flere Steder frembudt gunstigere Havneforhold, end det senere var Tilfældet. Saaledes har den slesvigske Kyst ligget dybere, Nutidens Gestrand har dannet Kystlinien i alt Fald i Bronzealderen; en Hævning er foregaaet, uden at vi kan fastslaa, naar den er standset. Det samme synes at have været Tilfældet i Egnen tæt Nord for Esbjerg. Man nødes ogsaa til at tænke sig forandrede Kystforhold for at kunne forklare den store Betydning, som Ribe havde som Havn og Udgangspunkt for Forbindelsen søværts med de nordtyske Lande, Flandern og andre Vestlande. Vi véd ogsaa, at Ribe havde Forstrandsret paa Manø og List (paa Sild), saa at Farvandet mellem Fastlandet og disse Øer ind mod Mundingen af den dengang brede Ribe Aa hørte under Byens Jurisdiction.²⁾ Naar Strandene og Sejlløbet i de sidste Aarhundreder har frembudt saa helt forandrede Forhold, har dog andre Aarsager end Kystens Hævning stærkt bidraget hertil.

Man har hævdet, at ogsaa nordligere Dele af Vestkysten har frembudt en lettere Tilgængelighed. Et Vidnesbyrd derom har man villet finde i, at Bebyggelsen synes paa enkelte Steder at være gaaet helt ud

¹⁾ P. Hauberg, Myntforhold og Udmyntninger i Danmark indtil 1146. S. 74 f.

²⁾ Kinch, Ribe I. 111.

til den nuværende Kystlinie, særlig har man kunnet paavise, at der fra et Punkt Syd for Bovbjerg har løbet en bred Vej, kantet af Gravhøje, mod Øst ind mod en Vig af Limfjorden. Imidlertid har der jo altid været Trang til at faa Del i det Udbytte, som Havet gav, dels i Fangsten af Fisk, dels i det ved Strandene kogte Salt; derfor kan de Slutninger, der drages af Vejene ikke være afgørende, og der mangler i alt Fald for de Aarhundreder, der gaar nærmest før den historiske Tids Begyndelse, alle Midler til at bestemme nærmere det Tidspunkt, da Vejene endnu var benyttede eller ophørte at være det.

Vi kan fastslaa de sidste Aaringer af det 11. Aarhundrede som det Tidspunkt, da Limfjorden lukkedes. I de efter den Tid forløbne Aarhundreder har der mange Gange for en kortere Tid været en aaben Port mod Vesterhavet, men ingensinde for saa langt et Tidsrum og derfor heller ikke med en saa vidt virkende Betydning som da.

Fjordens Lukning henimod 1100 og de forandrede Besejlingsforhold for hele Jylland, som da indtraadte, fandt Sted i en Periode, da netop fredelige Næringsveje mellem Havn og Havn, fra Land til Land, fik en hidtil ukendt Betydning. Det danske Folk opgav sine Erobringstanker og samlede sig om at udvikle de fredelige Næringsveje. I Norden som i andre Lande kom der et stærkt Opsving i Handel og Omsætning, et Købstadliv begyndte at udfolde sig, en Borgerstand at opstaa.

De Landsdele, der frembød gunstig Tilgang fra Søen, gode Havne, skærmende Vige, forbindende Sunde, fik et Forspring i den Udvikling, som nu indtraadte. De danske Øer frembød de heldigste Betingelser for Udfoldelsen af et Købstadliv, ogsaa Jyllands Østkyst var

fordelagtigt stillet. Her laa i de inderste Vige af Fjordene fra gammel Tid Handelspladser eller Byer, og disse voksede nu i Antal eller i Tallet af Indbyggere. I Valdemar Sejrs Tidsalder havde Danmark henimod 60 Købstæder, 15 af disse laa paa Sjælland, et lige saa stort Antal i det østlige Jylland, der dog rummer et tre Gange saa stort Omraade, men i Jyllands vestlige Del kun 7, nemlig de tre noget ældre Byer Ribe, Varde, Tønder og de fire nylig opstaaede: Ringkøbing, Holstebro, Lemvig, Nykøbing.

Om end Antallet af Indbyggere i hver enkelt af Rigets Købstæder kun var ringe, udgjorde Bybeboerne et eget Element af Befolkningen. I Købstæderne mærkedes stærkest Berøringer med Udlandet, i dem slog mange Fremmede sig ned. Bymændene sad i større Grad inde med rørlig Kapital end Landboerne, hvor velstaaende end Besiddere af Jordegods kunde være. Til større Foretagender af al Art maatte der derfor søges Hjælp i Købstæderne, de talrige »Strandkøbinge« vilde ogsaa let kunne stille Skibe til Raadighed. Af de anførte Grunde vilde Kongerne ligeledes lade deres Embedsmænd fortrinsvis faa Bopæl her, og fra nu af udgik alene fra Købstæder (endda fra et begrænset Antal af dem) den kongelige Mønt.

Saaledes kom Udviklingen af de nye Næringsveje i mindre Grad til at paavirke det vestlige Jylland, her bevarede Befolkningen en mere ensartet Sammensætning og fortsatte sin Levevis ved, hvad Jorden afkastede. Derved vil man ogsaa kunne forstaa, at Vestjyderne, til Dels Jyderne i det Hele, ikke med saa stor Iver som Øboer og Skaaninger deltog i den Kamp for at rense Havet for dets Plyndrere og skabe fredelige Forbindelser mellem Land og Land, for hvilken Knud Lavard, Kong Valdemar og hans Sønner

sammen med Absalon havde stillet sig i Spidsen. Det paaviste kan vel ogsaa forklare, at Kong Niels og de, der fastholdt hans Standpunkter, kunde faa stærk Tilslutning netop i det vestlige Jylland. Erik Emune foretager et Togt langt ind i Limfjorden og dræber Biskop Eskil af Viborg, da han staar for Alteret i Asmild. Det er i de vestlige Landskaber, at Valdemar udfører sine første krigerske Bedrifter, saaledes den tapre Kamp ved Viborg og i de følgende Aar ved Ribe og ved Mildefloden i Frisland.

Vi skal nu se, at det ikke alene var paa det praktiske og økonomiske Omraade, at en Forskel mellem det østlige og vestlige Jylland var indtraadt; noget tilsvarende gjorde sig gældende paa et aandeligt Omraade; vi vil betragte denne Tidsalders ivrige Bestræbelser for at stifte Klostre.

Før Kong Niels' Tid havde vi vel i Danmark haft Gejstlige, der levede efter Munkeregler, men af Klostre fandtes der vel kun et Par. I den stillestaaende Tid under Kong Niels skete der næppe nogen Forandring deri. Men Stemningen for ogsaa paa denne Maade at virke for Troslivet og at følge med i andre Landes Udvikling voksede stadig, og snart skulde Ærkebisp Eskil, Hvide-Slægtes Mænd, Arvetagerne efter Knud Lavard og andre blive de virksomme Førere for en Bevægelse, der bragte Landet et rigt og mangesidigt Klosterliv. Ialt kunde vel Riget, da den sidste af Valdemar Sejrs Sønner døde, tælle henimod 80 Klostre.

Men unægtelig var de i geografisk Henseende ikke ligelig fordelte. Frodigst var de vokset frem paa Øerne og i Skaane, i de østlige Dele af Jylland var der ogsaa bleven grundet ret mange, især i Aarhus Stift, men i den vestlige Del af Jylland mærkedes ingen stærk Trang til Stiftelser af denne Art. Hvis

man drager en Linie fra Skive over Viborg tværs ned gennem Halvøen, vilde der i Landet Vest derfor i Tiden før o. 1250 ved Kysterne kun findes Klostre paa tre Steder: Vestervig, Ribe (med 3 Klostre), og Tønder.¹⁾ I de to sidste Byer var der ved Tiggermunkenes Komme til Landet bleven grundet Franciskanerklostre, i Ribe tillige et Dominikanerkloster, men her var ogsaa det eneste Sted i denne Landsdel, hvor Sortebrødre fandtes.²⁾ Inde i Landet laa i Sønderjylland Løgum Kloster og i Nørrejylland et Par Mil fra Limfjorden det af Prins Buris stiftede Tvis Kloster, dernæst Nord for Skive Grinderslev Kloster, det eneste i Salling og næsten en Underafdeling af Klostreet i Viborg. Senere i Middelalderen kom tre Klostre til. Men allerede Johanniter Stiftelsen Dueholm ved Nykøbing (grundet o. 1371) var stærkt præget af Forsørgelsestanken, især ved dets mange »indgivne« Mænd og Kvinder, og med det samme Formaal, at skabe Bolig og Underhold for dem, der ikke paa anden Maade var forsørgede, virkede sikkert ogsaa de to i Limfjordslandet stiftede Nonneklostre: Gudum og Stubber.³⁾ I Danmark, ligesom i Udlandet, kunde ikke Nonneklostre faa den Betydning for den omgivende Menighed, dens aandelige og legemlige Vel, som mange Munkeklostre havde. Mest karakteristisk er det dog, at da Købstæder i større Tal rejste sig i Jyllands vestlige Landsdel, fik

¹⁾ Jfr. Ivar Hertzprung, De danske Klosters Styrelse, i Hist. Tidsskr. 7. R. V. 299 ff., 355 ff., samt forskellige Værker af J. Lindbæk og Vilh. Lorenzen. Jfr. ogsaa Kortet i Danm. Riges Historie I ved S. 650: Danmark i kirkelig Henseende. Et i Tønningen først 1494 rejst Franciskanerkloster lader jeg ude af Betragtning.

²⁾ Hertzprung l. c. 359, Lindbæk, Franciskanerklostre 279 f. bestrider, at der i Tønder fandtes et Dominikanerkloster, saaledes som det tidligere angaves.

³⁾ I Seem, tæt udenfor Ribe, fandtes der oprindelig baade Munke og Nonner; de sidste synes at være flyttede ind til Ribe samtidig med, at Munkene tog Bolig i Løgum. Kinch, Ribe I. 26 ff.

ingen af disse nye Byer Klostre. Der fandtes intet saadant i Thisted, Skive, Holstebro, Lemvig, Ringkøbing, Varde¹⁾; vi er end ikke i Stand til for disse Byer at nævne nogen mild Stiftelse af velgørende Art.

Efter at jeg saaledes har peget paa de Uligheder, der under Udviklingens Gang maa have gjort sig gældende indenfor de østlige og de vestlige Landskaber i Jylland, bør jeg gøre Rede for, hvor kraftigt eller hvor svagt disse Forhold var i Stand til at faa nogen Betydning overfor Jyderne som Helhed eller overfor det danske Folk. Samtidig var der vokset Baand af ny Art frem ved Siden af de mange ældre, der forenede alle Danske til Enhed.

Danmark var ved den historiske Tids Begyndelse et samlet Rige, der omfattede de to Halvøer eller Dele af Fastlande i Øst og Vest foruden de mange mellemliggende Øer, altsaa hele det Omraade, hvoraf Riget bestod indtil det 17. Aarhundrede.²⁾ Ret oplysende er det, at Kong Godfreds Magt endog omfattede Viken, Landskabet ved Oslo Fjord. Efter Kongens Død (810) sluttedes der ved Eider Fred med Frankerkejseren; blandt de 10 danske Mænd, der stadfæstede Overenskomsten, nævnes udtrykkelig en Mand fra Skaane.³⁾ En Parallel til denne Antydning af Rigets

¹⁾ Iøvrigt er det mærkeligt, at paa to Steder ikke Manglen af Munke, men netop den Omstændighed, at der her virkede en Kreds af Klostermænd, bragte i en enkelt Henseende hele det nordligste Jylland ned til Randers Fjord (nemlig Børglum og Viborg Stifter) ind under en Styrelse fra Ribe og Aarhus. I Viborg virkede ved Domkirken regelbundne Kanniker, der fulgte Augustiner-Regler, Børglums Kanniker var Præmonstratenser, og ingen af disse bundne »Brødre« kunde som Provster have Tilsyn med Syslernes Kirker. Derfor havde Kanniker i Aarhus Stillingen som Provster i Syslerne i Viborg Stift, Kanniker i Ribe var Provster i Børglum Stift. Kinch, Ny Kirkeh. Samlinger I. 87 f., Ribe I. 602, Helveg, Den danske Kirkes Historie II. 56, Domkapitler 81.

²⁾ Jfr. Det danske Folks Historie I. 381, 385, II. 18 ff., 175 ff.

³⁾ Pertz, Scriptorum I. 198: Osfred de Scanaowe.

Omfang findes i den Overenskomst fra Svend Estridsøns Tid, hvorved Skaanes Grænse mod Øst fastsættes;¹⁾ 6 svenske Mænd fra forskellige Landskaber i Sverige træder sammen med 6 danske Mænd, tre fra hvert af Landene Skaane, Halland og Sjælland, desuden to fra »Jutland« og endda een fra »Jutland«, hvorved enten maa være forstaaet Sønder-Jylland eller Utland, Landskabet paa Slesvigs Vestkyst.

Mellem alle Rigets ved de sammenknyttende Vande skilte Landskaber bestod en nøje Forbindelse. Det har været en gængs Misforstaaelse, naar man i de tre Lovomraader, der gennem mange Aarhundreder fandtes i Danmark — Landene under Skaanske Lov, den sjællandske Ret, den kongegivne Jydske Lov, der ogsaa gjaldt for Fyen — har villet se Tegn paa Splitethed. I Oldtiden og den ældre Middelalder byggede Retten i overvejende Grad paa Sædvane, og denne vil altid være stærkt bundet til Egn og Bygd. Først 1241 fik Jylland en fælles Ret; samtidig optegnede man paa Sjælland to forskellige Lovkilder, i Skaane nedskreves en fælles Sædvaneret, om hvis Indhold man dog i enkelte Punkter var uenig. Men den Forskellighed, der kunde være mellem Landsdelenes Love, havde ingen Indflydelse paa Samlivet mellem Landets Borgere eller paa Virksomheden for Rigets fælles Op-gaver. I Købstæderne gjaldt desuden i flere Henseender en anden Ret end den, der raadede i Landsdelen omkring dem.

Vi har Erfaringer af lignende Art fra andre Lande. Frankrigs mange forskellige Retsomraader havde ingen Indvirkning paa, hvorledes Folket samlede sig i Partier, valgte Førere eller stillede sig venligt eller fjendtligt

¹⁾ Collin o. Schlyter, Vestgöotalagen, Konungs Bolkær, Prolog. Sveriges Traktater I. Jfr. Curt Weibull, i Tidskrift för Skåneland VII. 1 ff.

til Befolkningen i andre Landskaber. I Tyskland satte det ikke Spor paa Folkets fælles Udvikling eller politiske Løbebane, om der i den enkelte Provins levedes efter Sachsenspiegel eller efter Schwabenspiegel. I det ældre frankiske Rige og endnu lang Tid efter dets Ophør i dets Lande var det desuden Regel, at den for hver Mand gældende Ret bestemtes ved hans Fødsel eller Nationalitet, saaledes at der paa samme Sted kunde leve og virke Personer, for hvem i mange Forhold en forskellig Ret var gældende; herved maatte Indvirkning af de stedlige Omgivelser aftage eller helt svinde ind.¹⁾

Der var endvidere i de Aarhundreder, hvormed vi her beskæftiger os, spundet nye Baand mellem alle Landets Dele. Den Centralisation, hvorpaa den katolske Kirke lagde en saa overordentlig Vægt, og hvorved den havde bygget sit Hierarki og sin Pavevælde, maatte ved at gennemføres i Danmark komme til at virke udjævnende og forbindende.

Man har villet hævde, at Samholdet uden for den enkelte Landsdel — Bygden, Syslet eller Stiftet — skulde have medført, at man ikke vilde taale i de høje gejstlige Stillinger Mænd, der var fødte i andre Egne. Man kan i Virkeligheden ikke anføre noget Bevis derfor. I Slesvig vragede man Herman, som Kong Erik Lam havde udnævnt til Biskop, og valgte den fødte Sønderjyde Acco; men dette var grundet i, at man ikke vilde finde sig i at faa en Udlænding og tyskfødt paatvunget.

Caspar Paludan-Müller har aandfuldt fremstillet, hvordan der i Eskils Overførelse af Ærkebispværdig-

¹⁾ Jfr. om disse Forhold Karl v. Amira, Grundriss des germanischen Rechts, 3. Aufl. 42 ff., Schröder, Deutsche Rechtsgeschichte, 6. Aufl., 624 ff. Steenstrup, Danelag 32 f.

heden til Absalon var udtalt en Erkendelse af, at han og hans jydsk Slægt, der gennem saa lange Tider havde staaet ved Kongernes Side i Ledelsen af Riget, nu burde træde tilbage for den sjællandske Hvideslægt.¹⁾ Det er dog vist tvivlsomt, om man kan se noget fra Jylland bestemt Standpunkt bagved Eskils Personlighed. Vi véd kun, at hans Forgænger i Embedet og Farbroder Asser var af en anset jydsk Slægt;²⁾ men i 15 Aar havde Asser været Biskop i Skaane, derefter i 33 Aar virket her som Ærkebisp, saa at hans Jydskehed synes at maatte være gaaet tabt. Eskil var som ganske ung bleven Kannik i Lund, senere Domprovst ved Kirken; 1134 blev han Biskop i Sjælland og tre Aar senere ved sin Farbroders Død af Skaaningerne valgt til Ærkebisp, hvad der dog først Aaret efter blev godkendt af Kong Erik Lam, efter at Sjællænderen Peder Bodilsøn havde mæglet. Til Skaane var han derefter knyttet i 39 Aar. Der findes ingen Oplysning om, at Eskil ejede Jordegods i Jylland, ikke heller mærkes der i hans Klosterstiftelser eller paa anden Maade en særlig Interesse for Jylland.³⁾

Ved at gennemgaa Rækken af Bisper i Tiden fra o. 1100 — da danske Mænd i større Antal begyndte at vie sig til gejstlig Virksomhed — indtil Valdemar Sejrs Død vil man finde, at mindst en Fjerdedel af de Bisper, der ansattes i Stifterne Vest for Øresund, har i kortere eller længere Tid været Kanniker ved Domkirken i Lund. De to Aarhusbisper og Brødre Peder og Skjalm Vognsøn stammede fra Sjælland som

¹⁾ Ny kirkeh. Saml. III. 430 f.

²⁾ Saxo 605: *Ascerus, clarissimo inter Jutos loco natus.*

³⁾ Hos Historieskriveren Svend Aagesøn, Eskils Brodersøn, mærkes ikke noget jydsk Standpunkt. Knud og Carl, Dattersønner af Eskil (de har Stillinger i Halland), er Slægtninge af Absalon (Saxo 899), mulig Fætre (Olrik, Absalon I. 11), hvad der atter peger bort fra, at Familier er provinsbundne.

barnefødte i Pedersborg ved Sorø. Ribe-Bispen Stefan havde været Abbed i Herivad i Skaane, Odense-Bispen Lojus Abbed i Ringsted.

Jeg skal nævne endnu nogle Træk, der maa betragtes som Udslag af Følelsen for Rigets Enhed.

Kannikerne ved Lunds Domkirke stod fra meget gammel Tid i Broderskabsforhold til Kannikerne eller Præsterne og Munkene ved de andre Domkirker; de optegnede saadanne »Brødres« Dødsdag og mindedes dem ved Messer. Et Broderskab af denne Art var ogsaa knyttet med Nonneklostret i Randers og Munkeklostret i Ribe.

Klostrene lagde megen Vægt paa at oprette Døtreklostre i andre Landsdele, og de slap dem ikke af Sigte, men hævdede deres Ret til at visitere dem. Fra Herivad i Skaane udgik Tvis i Nørre-Jylland, Lygum i Slesvig og Holme i Fyen; fra Esrom Vitskøl ved Limfjorden og Ryd ved Flensborg Fjord; fra Sorø Aas i Halland. Abbeder for Klostrene kan findes tagne fra andre Landsdeles Klostre, og jævnlig blev Munkene forflyttede. Da Dominikanerne og Franciskanerne kom til Landet, blev det ligefrem et Princip at lade disse prædikende og hjælpende Brødre ofte skifte Opholdssted. Man vilde holde dem i Aande ved, at de kom til at arbejde under skiftende Omgivelser og stilledes overfor vekslende Krav.
